

Новоселецька С.В.

Мова - як ментальна власність нації в контексті граматики М.Смотрицького

Серед складових елементів нації науковці частіше називають: спільна мова, територія та економічне і політичне життя на ній, культура, релігія, психологічна єдність, стрижень якої становить національна самосвідомість.

Мова являє собою дуже важливий складовий елемент нації, національної ментальності. Скажімо, О.О.Потебня вбачав у мові невід'ємний компонент національного духу. Він обґрунтував питання про визначальне місце мови в "глибинних слоях" національної психології, духовного життя нації, її пріоритет по відношенню до таких, також важливих, на його думку, ознак нації, як єдність походження, подібність зовнішності та способу життя, їжі, одягу, типу будівель, характеру, звичаїв, державної єдності(1).

О.О.Потебня висловив думку, що кожен народ, кожна нація психологічно "обведені" колом своєї мови і вийти з цього кола можуть тільки, перейшовши в інше. Внаслідок цього передача уповні змісту думок, ідей однієї нації іншій неможливе. Можливе лише "взаємне" "збудження", в результаті якого кожна нація по-своєму відповідає, відтворює ті ж самі думки, вкладає в них свій специфічний зміст, приходять до свого тлумачення їх(2).

Отже, мова - це істотна, доглибинна властивість нації, яку нація, що прагне самозбереження і всіякого розвою, повинна плекати, шанувати і вдосконалювати.

Характеристичною прикметою української мови є рівнобіжність і близькість усної словесності і письма. В усній словесності відбилися історична доля і всі культурні перемини народу, починаючи з

доісторичного і дохристиянського періоду аж до нинішньої доби. З другого боку, в письмі навіть найдавніші твори виявляють прикмети живої народної мови і народного життя. Протягом часу обопільний вплив усної мови і письма в духовній творчості народу ставав щораз сильніший і тісніший, а в ХІХ ст. проявився з повною силою.

Історія української літератури зображує розвиток українського письма і усної словесності. Вона показує, який вплив на розвиток письма, письменників та їх творів мали історичні і культурні відносини, які зміни проявлялися протягом часу в змісті і в формі літературних творів, що сприяло, а що спиняло розвиток письменності, який вплив мало письмо на своє суспільство і на інші народи, який зв'язок має рідне письмо з іншими літературами. Адже література - це дзеркало, в котрім відбивається дух народу, його світогляд і ступінь його просвіти в різний час. Історія літератури зображує хід культурного розвитку народу і доповнює його історію.

Першою важливою подією в історичному розвитку слов'ян було введення християнства. Ця подія в ІХ ст. мала надзвичайно велике значення, бо побіч двох чинників тодішньої християнської культури в східній і в Західній Європі, побіч грецької і латинської мови увійшла у Церкву ще й третя мова - слов'янська, а з Церкви також до всіх царин прилюдного життя. Це дало почин першій слов'янській грамоті (Слово "грамота" (з грецького) стало назвою урядового розпорядку, урядового письма, а в народній мові досі має значення письма (пор. грамотний, грамотій, грамотність)), дало спромогу розвитку письменності і першої просвіти.

Таким чином, Святе Письмо і церковні книги були першими проявами писемності у слов'ян. Тому називаємо це найдавніше письмо церковно-слов'янським, а мову його також церковно-слов'янською (старослов'янською). Нині мова ця -

мертва. Не можна вважати її, як деякі дослідники думали, матір'ю інших слов'янських мов, вона була їх сестрою: староруської, старопольської і т.д., але, вжита раз в писемності, зберегла найдавніші і вироблені форми та є підвалиною і ключем для дослідження інших слов'янських мов (подібно як Санскрит в Індії або Зенд в Персії).

Старослов'янська мова як богослужбна і літературна мова церкви дуже швидко поширилася по слов'янських землях. Церковно-слов'янська мова, введена в церковні книги апостолами слов'ян, була державною і урядовою мовою, як у Західній Європі латинська, а крім того, це була мова шкільної науки і готовим взірцем для літературної (книжної) мови.

Проте, ця мова, хоч і близька, споріднена з українською, все ж таки була чужою, і тому в перших уже початках проявився в староруській писемності вплив народної мови. Переписуючи південно-слов'янські книги, писець на Русі мимохіть (а деколи свідомо, щоби бути більше зрозумілим), змінював церковно-слов'янську фонетику і граматичні форми на староруські (українські) і заступав церковно-слов'янські вислови староруськими.

З розповсюдженням церковно-слов'янської мови на інших слов'янських землях, підпадала вона всяким місцевим впливам щодо звуків, щодо відмін, а особливо щодо висловів.

Також на Русі пристосовано цю мову до староруської вимови, тим то читаючи церковно-слов'янські книги, вимовляємо і донині старослов'янські звуки по-українськи. Отже, церковно-слов'янська мова не є в наших церковних книгах в первісній стані, але є зрощеною, бо переписувачі, з наміром і без нього, володіючи багатством цієї мови, пристосовували її до староруської вимови, а крізь верхню її верству пробивалися із значною силою фонетичні і морфологічні прикмети місцевої народної мови, котра є душею кожного народу і котра переробляє чужий лексичний матеріал відповідно до своїх законів.

Певно, що староруська мова тих часів перейшла деякі прикмети церковно-слов'янщини, нині вже загубленої, і в нинішніх народних говорах знаходимо деякі староруські останки, забуті в літературній мові, що нагадують церковно-слов'янську. Тому-то, староруський письменник у багатьох церковно-слов'янських формах слів бачив свої рідні і вводив у своє писання (Наприклад, Христос воскрес, благодать, благословеніє, престол, воздух і т.п.).

Грамматика Мелетія Смотрицького (1619 р.) мала на меті "управильнити" церковно-слов'янську мову і підняти її до значення літературної, оскільки вона використовувала місцеві говори і не відмовлялася від деяких місцевих прикмет живої народної мови. І тому тодішню книжну мову можна назвати не так церковно-слов'янською, як швидше слов'янсько-руською.

В дійсності граматики церковно-слов'янської мови тоді ніхто не знав (носові самозвуки, недостача повноголосу, напр., глава, врата, градъ, вѣтрѣ і т.д.). Мелетій Смотрицький виступає з наміром витворити чисту слов'янську (старослов'янську) мову.

В загальноєвропейському контексті слов'янська філологія розвивалась як одна з перспективних областей. Відчуваючи себе нащадком греко-римської та середньовічної культури Європи, "третім Римом", культурні діячі слов'янського Сходу не могли не врахувати досвіду інтерпретації спадщини у таких ідейно-художніх системах, як ренесанс, бароко, класицизм, що являють собою стадії одного процесу - становлення мистецтва Нового часу.

Суттєві риси барокового стилю властиві і "Граматиці" М.Смотрицького. Вона є однією з найцінніших філологічних пам'яток епохи бароко. Поширення цього стилю йшло в ногу з розвитком друкарства й поліграфічної культури. У книзі Смотрицького бароковий стиль віньєток у вигляді рослинного орнаменту або хитромудрого лінійного рисунка витриманого дуже чисто.

На перший погляд, "Грамматика" Смотрицького може видатися продуктом чисто середньовічної свідомості, завдяки своїй відчутній догматичності й церковно-богословському колориту. Проте "духовність" і насправді більше споріднена з бароковим спіритуалізмом, причому в його слов'янсько-руській модифікації. Адже створення "Граматики" було визначене світсько-науковими та громадсько-політичними інтересами автора. Його погляд на світ - науковий, гуманістично-філософський.

Далекий від релігійного фанатизму, автор будує твір як чисто науковий посібник, хоча й зауважує, що Часослов та Псалтир у школах також "опусканим быти не мають"(3) (характерний для барокової словесності ідейно-стилістичний дуалізм). Тут просвічується живе й мудре обличчя людини Нового часу, що добре обізнана з суперечностями та екмадністю життя.

Література:

1. Потебня А.А. Мысль и язык. - Х., 1913. - С.222.
2. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. - Х., 1905 - С. 27.